

УДК 631.3 (477) «1955/1965»

**СТАН ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х – НА ПОЧАТКУ 1960-х РОКІВ***Ольга Лісовська*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, м. Умань, вул. І. Гонти, 36
e-mail: Lisovskaolya@ukr.net

В аграрній історії України питання про шляхи розвитку матеріально-технічної бази села займає одне з головних місць. Вирішення задач, пов'язаних із підвищенням ефективності агропромислового комплексу, неможливе без потужної індустріальної бази, створеної на основі досягнень науки та техніки.

Тема даного дослідження знайшла часткове висвітлення у радянській історіографії, в якій з ідеологічних причин, дані, що характеризували стан технічного забезпечення сільського господарства Української РСР у другій половині 1950-х - на початку 1960-х років, подавалися вибірково, увага акцентувалася лише на досягненнях і позитивних показниках, замовчувалися недоліки та наявні проблеми. У сучасній історичній науці низка дослідників вже зробила спробу переосмислити досягнення радянського села щодо технічного забезпечення сільського господарства [2; 4]. Хоча, здебільшого, ці питання розглядаються у контексті розвитку всієї аграрної історії Української РСР [3; 5-6].

Метою даного дослідження є акцент уваги на стані механізації аграрної сфери Української РСР в другій половині 1950-х – на початку 1960-х років. Автор ставить перед собою наступні завдання: на основі джерел показати досягнення та прорахунки керівництва у сфері технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва в Українській РСР в означений хронологічний період; з'ясувати роль держави у покращенні технічного оснащення аграрної сфери.

Найбільшим стимулом для подальшого розвитку сільського господарства було підвищення заготівельно-закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. Упродовж 1953-1958 років державні заготівельно-закупівельні ціни на продукти сільського господарства збільшилися загалом втричі, зокрема на зерно – у сім разів, на картоплю – у вісім, на продукти тваринництва – у п'ять з половиною разів. Для кращого стимулювання праці дозволили видавати колгоспникам грошовий аванс – 25 %

коштів, що надходили від реалізації худоби та продуктів тваринництва.

Наприкінці 1950-х рр. докорінно змінювався порядок бухгалтерського обліку, поступово вдосконалювалося фінансове планування. В умовах значного розширення товарно-грошових відносин колгоспів із державою важливе значення належало правильному регулюванню цін на засоби виробництва, що купувалися колгоспами. Відповідно до ситуації, що склалася, було переглянуто оптові ціни на трактори, комбайни та сільськогосподарські машини, мінеральні добрива та комбікорми. Одночасно було встановлено порядок формування цін на нову техніку, відповідно до якого колгоспи повинні були компенсувати промисловим підприємствам собівартість її виробництва на наступний рік, освоєння та рентабельність на рівні 3% [4, с. 117-118].

Після реформи 1950-х років у сільському господарстві відбулися деякі позитивні зрушення. Поліпшувалося матеріально-технічне забезпечення галузі. Так, кількість тракторів зросла з 98,4 тис. одиниць у 1950 році до 182,45 тис. у 1960 році, вантажівок – з 65,95 тис. до 142,1 тис. Поліпшувався, порівняно з попередніми роками, добробут селян, розширювалася соціальна інфраструктура села [2, с. 178].

Початок 1960-х рр. був позначений зниженням цін на запасні частини для сільськогосподарської техніки та на газ. У лютому 1962 р. були знижені ціни на будівельні матеріали, метал і вироби з нього. У цей період держава збільшила пільги для кредитування. Якщо раніше довгострокові кредити колгоспам Державний банк видавав із розрахунку 3% річних, то у 1964 р. розмір відсоткової ставки знижено до 0,75%.

Наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. стабільно нестійку економіку колгоспів і радгоспів було підірвано новими згубними для розвитку сільського господарства реформами. На той час МТС, користуючись своїм монопольним становищем головного власника сільсь-

когосподарської техніки на селі, сприяли додатковому вилученню зерна у колгоспів. Машинно-тракторні станції, як дітище командно-адміністративної системи, матеріально не були зацікавлені у зростанні колгоспного виробництва та підвищенні його ефективності, бо основними показниками в їхній праці були обсяги виконаних робіт, а не кінцевий результат господарювання колгоспів. Навесні 1958 р. М. Хрущов висунув ініціативу про необхідність реорганізації МТС, мотивуючи це тим, що розвиток сільського господарства та розширення прав колгоспів вимагають зосередити сільськогосподарську техніку у господарствах. Тоді ж було прийнято рішення про реорганізацію МТС у ремонтно-технічні станції (РТС) та продаж техніки колгоспам і радгоспам.

Ці заходи проходили досить болісно, тому що для економічно слабких колгоспів в Україні, яких було дуже багато, одноразові великі фінансові витрати стали надто обтяжливими. Такі обставини привели до виникнення значних економічних труднощів у господарствах, що, насамперед, негативно відбивалося на оплаті праці колгоспників. Застаріла, іноді й зношена техніка, продана колгоспам за високими цінами, потребувала великого ремонту.

На ремонтних підприємствах не вистачало необхідних запасних частин до тракторів, комбайнів, сівалок, молотарок, культиваторів тощо. Багато колгоспів, переважно економічно слабких, не змогли викупити необхідну сільськогосподарську техніку через брак коштів. Частина господарств, викупивши техніку, не мала змоги користуватися нею через відсутність запчастин. Отже, надуманий центром експеримент виявився невдалим, бо колгоспи не були готові до такого нововведення, маючи слабку економіку [5, с. 244].

На середину 1950-х рр. машинно-тракторні станції обслуговували у середньому по 7-9 колгоспів у південних і по 14-16 колгоспів у центральних і північних областях.

На початок реорганізації в Україні налічувалося майже 1400 МТС. Процес передачі техніки колгоспам проходив досить нерівномірно. Лише у 13 областях УРСР техніку придбали всі колгоспи республіки. 662 економічно слабкі колгоспи не мали фінансових можливостей для придбання техніки, тому вони повинні були обслуговуватися тими МТС, які продовжували існувати, або ж новоствореними РТС (ремонтно-тракторними станціями).

Найскладнішою була проблема розрахунків за придбання техніку: якщо деякі «колгоспимільйонери» і здобули вигоду від цієї рефор-

ми, то бідні господарства, яких була абсолютна більшість, потрапили у складне становище. У 1958 р. колгоспи заплатили 2082,8 млн. руб., що складало 48,5% від загальної вартості придбаної техніки.

Наміри М. Хрущова радикально змінити становище селянства не дали позитивних наслідків. На липень 1959 р. у республіці повністю розраховалися за придбану в МТС техніку лише близько 1500 господарств, що становило трохи більше 10%. Сільське господарство втратило половину механізаторів. Заводи сільського машинобудування втратили стійкий внутрішній ринок і змушені були зменшити виробництво. Експлуатація техніки колгоспами різко погіршилася через недостатньо кваліфіковане обслуговування.

На 1962 рік Рада Міністрів УРСР встановила три типи сільськогосподарських ремонтних підприємств: колгоспні (радгоспні) майстерні; районні майстерні «Сільгосптехніка»; спеціалізовані ремонтні заводи (майстерні) [9, арк. 4].

У низці господарств Української РСР було завезено з-за кордону машини й устаткування механізованих тваринницьких ферм, бройлерних фабрик і комбикормових заводів. Так, Донецькій обласній сільськогосподарській дослідній станції у жовтні-листопаді 1959 р. було завезено імпортне устаткування комбикормового заводу, а будівництво виробничих приміщень на станції було розпочате лише у травні 1961 р.

У лютому 1961 р. ЦК Компартії України та Рада Міністрів УРСР прийняли постанову про створення Українського республіканського об'єднання Ради Міністрів УРСР «Укрсільгосптехніка», якому підпорядковувалися всі організації управління «Головсільпостачу» і РТС, ремонтні заводи й інші підприємства, що здійснювали матеріально-технічне обслуговування та постачання сільського господарства.

Але навіть через рік новостворені організації не були до кінця впорядковані й укомплектовані. Виконавчий комітет Черкаської обласної Ради депутатів трудящих у своєму рішенні № 171 від 3 березня 1962 р. констатував: «Районні відділення і обласне об'єднання «Сільгосптехніка» ще не стали організаційно-технічними центрами по високопродуктивному використанню і ремонту машин, в них слабо впроваджуються індустриальні методи ремонту машин і обладнання» [1, арк. 17]. У 1961 р. існувало 25 обласних об'єднань «Сільгосптехніка», 18 – міжрайонних, 571 – районних, всього – 589 [8, арк. 71].

Зростання технічної оснащеності сільсько-

го господарства вимагало розширення діяльності об'єднань, збільшення обсягу ремонтних і механізованих робіт. Незважаючи на поліпшення якості обслуговування ними колгоспів і радгоспів, наявна ремонтна база не давала змоги об'єднанням виконати всі завдання своєчасно, систематично проводити догляд за технікою, розширити обсяг механізованих робіт. Крім того, окремі колгоспи та радгоспи не завжди своєчасно поставляли техніку на ремонт, оскільки він був дорогим.

Ці обставини негативно впливали на використання машинно-тракторного парку. Виникла потреба в удосконаленні форм ремонту, догляду за технікою у колгоспах і радгоспах, розширенні ремонтної бази об'єднань «Сільгосптехніки». У зв'язку з цим у 1962 р. окремі об'єднання «Сільгосптехніки» почали практикувати комплексне технічне обслуговування господарств. Воно полягало у тому, що об'єднання виконували всі роботи з ремонту сільськогосподарської техніки, механізації тваринницьких ферм, електрифікації тощо. Оплата здійснювалася залежно від обсягу виконаних робіт.

ЦК КП України та Рада Міністрів УРСР постановою від 23.05.1961 р. № 697 визначило по одному – два райони у кожній області (всього по республіці 43 райони), в яких протягом 1961-1962 рр. повинна бути здійснена комплексна механізація всіх галузей сільськогосподарського виробництва.

Для виконання постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР № 697 було закріплено за кожним районом науково-дослідну установу або навчальний заклад, у кожній області було проведено семінари й інструктивні заняття з інженерами та механізаторами опорно-показових господарств з практичним показом впровадження комплексної механізації робіт у рослинництві і тваринництві.

Сільське господарство постійно перебувало у стані гострої нестачі надійних, технічно досконалих машин, механізмів, обладнання. Підприємства сільськогосподарського машинобудування, успішно виконуючи державні планові завдання з виготовлення машин, випускали продукцію, вигідну лише їм, дбаючи, насамперед, про власні економічні інтереси.

Техніка, яка у такий спосіб виготовлялася для сільського господарства, стояла на заваді впровадженню ефективних технологій у землеробстві. Так, комбайн «Дон-1500» із накопичувачем соломи не відповідав практиці поточкового збирання зернових з одночасним подібненням соломи та вивезенням її від ком-

байна на змінному причепі. Унаслідок цього зберігалася застаріла шкідлива технологія волочіння копиць соломи по стерні, за якої втрачалась уся кормова половина. Ті ж комбайни, що мали подрібнювачі соломи, комплектувалися застарілими причепами, які не відповідали їх продуктивності, а тому потребували додаткового використання під час транспортування соломи механізмів і тракторів [7, арк. 31].

При використанні доїльних установок «Ялинка», «Карусель» і подібних було виявлено зниження пропускної спроможності. Після проведення попереднього дослідження таких доїльних установок у радгоспі «Калинка» Запорізької області стало зрозуміло, що причиною цього є корови з різним часом доїння й особливо тугодійні корови. Це знижувало продуктивність установки з 200-220 до 120-130 голів за годину. Учені порадили при використанні доїльних установок «Карусель» та «Ялинка» комплектувати стада тварин за часом видоювання, а при неможливості здійснити підбір стада корів використовувати доїльну установку «Тандем» [11, арк. 104]. Проте не маючи у наявності достатньої кількості доїльних установок, більшість господарств або продовжували користуватися непродуктивними доїльними установками, або поверталися до старих методів – ручної праці.

Не враховувалися також розробки, планування та висновки вчених про універсалізацію машин для пунктирного посіву та міжрядкового обробітку кукурудзи і цукрових буряків, яка б давала економію: за капіталовкладеннями – на 21%, за питомою металоємністю – на 21%, за затратами праці при вирощуванні кукурудзи – на 34% [12, арк. 82].

Техніки у господарствах не вистачало. Плани поставок сільськогосподарської техніки виконувалися наполовину, а у деяких господарствах не досягали і 10%. Так, у 1963 році підприємство «Укрсільгостехніка» запланувало постачити колгоспам і радгоспам республіки таку кількість техніки: 200 штук зернозбиральних комбайнів, 180 кукуруддозбиральних комбайнів, 10 картоплезбиральних комбайнів, 77 бурякозбиральних комбайнів, 491 тракторних сіялок, 302 тракторних культиваторів, 40 зерноочисних машин, 21 картоплесаджалку, 148 доїльних установок, 120 гноєрозкидачів [10, арк. 92-111].

Ці плани були виконані лише на 47%. Проте в засобах масової інформації того часу зазначалося, що за 1963 р. сільське господарство СРСР одержало 238 тис. тракторів, 86 тис. вантажних автомобілів, 77 тис. зернозбиральних

комбайнів, 57 тис. силосозбиральних, 26 тис. кукурудзозбиральних комбайнів, 50 тис. доїльних установок.

Загальна кількість механізованих ланок у колгоспах і радгоспах Міністерства сільського господарства УРСР становила приблизно 30 тис. Кожна ланка вирощувала кукурудзи на зерно на площі 93,5 га, цукрові буряки – 82,5 га, картоплю – 75,5 га, кукурудзи на силос – 159 га. Затрати праці на виробництво цукрових буряків у 1963 р. знизилися вдвічі, урожайність підвищилася на 20-25 ц/га [13, арк. 22, 31].

Отже, радянська промисловість працювала на насичення машинами окремих виробничих процесів, але надзвичайно мало що робилося для комплексної механізації всього технологічного ланцюга сільськогосподарського виробництва. Це часто вело до болісних диспропорцій, коли в одному технологічному потоці працювала як високопродуктивна техніка, так і застарілі, неефективні та ненадійні машини.

Держава у підходах до матеріально-технічного забезпечення села продовжувало виходити з нарощення кількісних показників. Але й за таких умов парк сільськогосподарської техніки залишався неукомплектованим.

Уряд УРСР, спрямовуючи свою діяльність

на реалізацію програми механізації сільського господарства, здійснював це через механізм державного нагляду за станом машинно-тракторного парку. Він був створений через те, що самі колгоспи та радгоспи дозволяли собі безгосподарне ставлення до машин і механізмів. Модернізація технології проводилася тільки за рахунок власних зусиль господарств та селян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Черкаської області. Ф.2723. Оп.1. Спр.39. 22 арк.
2. Зернова О.Г. Колгоспи України в 60-ті роки ХХ століття // Український селянин. 2002. № 5. С. 178-182.
3. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / О.В. Андрощук, В.К. Баран, О.М. Веселова та ін.; В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2006. Т. 2. 652 с., іл.
4. Лубко І.М. Спроби організаційно-технічного подолання кризи колгоспного виробництва в сер. 50-х на поч. 60-х рр. // Український селянин. 2002. № 5. С. 116-119.
5. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: підручник. К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. 342 с.
6. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. Вінниця: Книга-Вега, 2005. 256 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). Ф.2. Оп.15. Спр.1236. 53 арк.
8. ЦДАВО України. Ф.2. Оп.9. Спр.9021. 282 арк.
9. ЦДАВО України. Ф.27. Оп.20. Спр.262. 198 арк.
10. ЦДАВО України. Ф.27. Оп.20. Спр.22. 119 арк.
11. ЦДАВО України. Ф.27. Оп.20. Спр.243. 215 арк.
12. ЦДАВО України. Ф.27. Оп.20. Спр.271. 86 арк.
13. ЦДАВО України. Ф.27. Оп.22. Спр.123. 97 арк.

Лісовська Ольга Стан технічного забезпечення сільського господарства Української РСР у другій половині 1950-х – на початку 1960-х років

У статті показано стан технічного забезпечення аграрної сфери у другій половині 1950-х – на початку 1960-х років. Автором зроблені висновки, що радянська промисловість працювала на насичення машинами окремих виробничих процесів, але надзвичайно мало робилося для комплексної механізації всього технологічного ланцюга сільськогосподарського виробництва.

Автор наголошує, що уряд УРСР, спрямовуючи свою діяльність на реалізацію програми механізації сільського господарства, здійснював це через механізм державного нагляду за станом машинно-тракторного парку. Модернізація технології проводилася тільки за рахунок власних зусиль господарств та селян.

Ключові слова: сільське господарство, Українська РСР матеріально-технічна база, технічне забезпечення, модернізація, механізація

Лисовская Ольга Состояние технического обеспечения сельского хозяйства Украинской ССР во второй половине 1950-х – в начале 1960-х годов

В статье показано состояние технического обеспечения аграрной сферы во второй половине 1950-х – в начале 1960-х годов. Автором сделаны выводы, что советская промышленность работала на насыщение машинами отдельных производственных процессов, но очень мало делалось для комплексной механизации всей технологической цепочки сельскохозяйственного производства.

Автор отмечает, что правительство УССР, направляя свою деятельность на реализацию программы механизации сельского хозяйства, осуществляло это через механизм государственного надзора за состоянием машинно-тракторного парка. Модернизация технологии проводилась только за счет собственных усилий хозяйств и жителей села.

Ключевые слова: сельское хозяйство, Украинская ССР материально-техническая база, техническое обеспечение, модернизация, механизация

Lisovska Olga The state of the technical support of agriculture of the Ukrainian SSR in the second half of the 1950's in the early 1960's

The article shows the state of the technical support of the agrarian area in the second half of the 1950's in the early 1960's. The author concludes that the Soviet industry was working on the saturation of machines by individual production processes, but very little was done to complete the mechanization of the whole technological chain of agricultural production. This often led to painful imbalances, when both high-tech equipment and obsolete, inefficient and unreliable machines worked in one technological stream.

It is indicated that in the late 1950s and early 1960s, the stable unsustainable economy of collective farms and state farms was undermined by new destructive reforms in agriculture. First of all, this is the decision on the reorganization of machine-tractor stations in repair and technical stations and the sale of equipment to collective farms and state farms.

The author underline that the modernization of technology was carried out only at the expense of own efforts of farms and peasants. Techniques in farms were not enough. Plans for delivery of agricultural machinery were carried out halfway. Agriculture was constantly in a state of acute shortage of reliable, technically perfect machines, mechanisms and equipment.

The state in the approaches to material and technical provision of the village continued to proceed from the increase in quantitative indicators. But under such conditions the park of agricultural machinery remained not equipped.

The Government of the Ukrainian SSR, by directing its activities to implement the program of agricultural mechanization, implemented it through the mechanism of state supervision of the state of the machine-tractor park. It was created due to the fact that the kolkhozes and farmsteads themselves allowed a futile attitude to machines and mechanisms.

Keywords: *agriculture, Ukrainian SSR, material and technical support, technical support, modernization, mechanization*

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 14.09.2017 р.